

מחנה א'

מאת

נ. אביגד

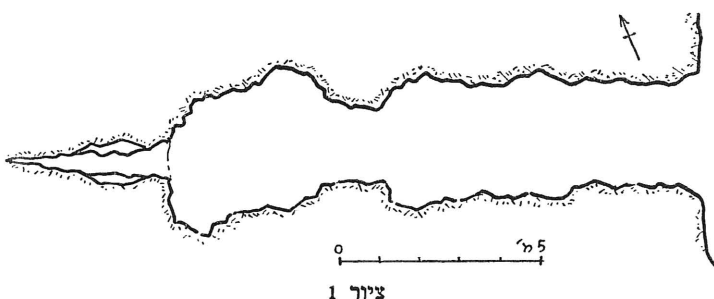
המשימה, שהוטלה על מחנה א', היתה לערוך סקר של הגדה הדרומית של נחל-צאלים (ואדי-סיאל). הגזרה שלנו היתה הדרומית ביותר במרחב הפעולה של המשלחת כולה והיא השתרעה מבריכת-צפירה במערב ועד עין-עניבה במזרח ומשם לאורך המצוק, המשקיף על ים-המלח ונמשך דרומה לעבר מצדה — בסך-הכל קו של 12 ק"מ בקירוב.

מחנה המשלחת שלנו¹ נקבע בסמוך לגדה הדרומית של נחל-צאלים, נ.צ. 1802.0840 בקירוב. פעלנו בחוליות-סיירים, שלכל אחת מהן הוקצה קטע מסוים. הקטעים חפפו זה את זה חלקית, באופן שכל האיזור נסקר — ליתר בטחון — פעמיים על-ידי חוליות שונות. כל חוליה התחלקה, בדרך-כלל, לשתי קבוצות. חברי הקבוצה האחת טיפסו במרומי הצוקים התלולים (המגיעים לגובה של כ-300 מ') ובדקו את המערות, ואילו חברי השנייה שוטטו באפיק הנחל היבש וכיוונו, בעזרת מכשיר-אלחוט, את חבריהם למעלה אל פתחי-המערות, שנראו רק לעיניהם. היו גם תצפיות מן הצד השני, הצפוני, של הנחל.

במרכז הגדה הדרומית יוצר נחל-צאלים הסתעפות קטנה לצד דרום. במצוק המערבי של ערוץ זה נתגלו שתי מערות קטנות, שעל-פי עדות החרסים, שנמצאו בהן, שימשו למגורי-אדם בתקופה הכלקוליתית (במחצית השנייה של האלף הרביעי לפסה"נ), ובה בלבד. המערה האחת (נ.צ. 1795.0840), שהיא מערה טבעית, ככל שאר המערות במדבר-יהודה, מורכבת משני חדרים שארכם הכולל הוא 13 מ'. רחבה הוא 2—3 מ' וגובה פתחה, שלו צורת משולש, הוא כ-3 מ' (ציור 1). אפשר להגיע אל פתח זה בשבילי-יעלים קשים, אך לא מסוכנים במיוחד (לוח ו', 1. חץ שמאלי). בתוך המערה

1. במשלחתנו השתתפו הידתי-סיירים של צה"ל והמתנדבים הבאים, חברי-משקים וסטודנטים: אוסרי אורי, אקו אילן, אילן מנחם, איתן אברהם, אבני יואב, בינון, בר"ג דן, הכט מל, זוננשיין יהודית, ישראלי יעל, מירי, משל זאב, פלג בני, פרידלנדר עמנואל וצובאי יעקב.

היה מצבר של עפר בעובי של 50 ס"מ, בערך, שהעלה ענני אבק דקיק ומטריד בזמן העבודה. חפרנו בו כמה תעלות. נוסף על החרסים הכלקוליתיים העידו על מגורי אדם במערה גם אודי מדורה, התקרה המפויחת, גורי-עץ שרופים ושרידי חבלים ומחצלות. הממצא היה דל למדי. המערה השנייה נמצאת בסמוך לראשונה, לצד צפון, ולה חדר אחד בלבד, שארכו 6 מ' ורחבו 3—4 מ'. נתגלו בה גומחה וכמה גומות חצובות בידי אדם בקיר האחורי. בחדר זה לא נמצא כל מצבר של עפר. חרסים כלקוליתיים מעטים היו מפוזרים על רצפת הסלע. הגישה לפתחה של מערה זו קשה יותר מלזה של הראשונה.

מחוץ לשתי מערות אלו אותרו על-ידינו, לאורך כל הנחל ומעבר לו, עשרות פתחים במצוקי-הסלע התלולים; אך לאחר בדיקה נתברר, שאין אלה אלא פתחים של כוכים בסלע, מחילות צרות או מערות קטנות, ששימשו מקלט ליעלים ולעופות טורפים, אבל לא לבני-אדם. מערות קרובות לפני הקרקע, שהגישה אליהן אינה כרוכה בקשיים מיוחדים, שימשו בדרך-כלל מחסה לבדווים ולעדריהם. גילינו את המערה הגדולה ביותר במרחק של כ-1.5 ק"מ ממזרח לבריכת-צפירה. היא נוצרה על-ידי עיי מפולת פנימית גדולה של הסלע בצורת □, וארכה מגיע ל-45 מ' בקירוב. לא נתגלו בה שום סימנים לשיבת-אדם, ואף יעלים ועטלפים לא חדרו לתוכה דרך החור הצר היחיד, שרק בקושי רב יכול אדם לעבור בו בזחילה.

לאחר שבוע ימים של סריקה ובדיקה קפדנית ניתן לנו לקבוע את העובדה, שלוחמי בר-כוכבא ומשפחותיהם, שביקשו מקלט מפני לגיונות הרומאים במערות מדבר-יהודה, לא התגוררו בגדה הדרומית של נחל-צאלים. אפשר להסביר את הדבר בשתי דרכים: או שנחל ארוך זה שימש תחום טבעי, שפליטי-החרב לא הגיעו מעבר לגדתו הצפונית, שבה נתגלו עקבותיהם

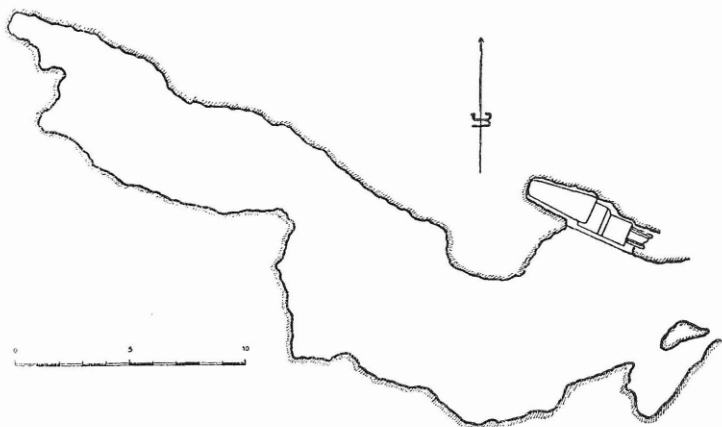
בכמה מערות (ראה להלן את רשימתו של י. אהרונס), או שלא היו מערות מתאימות למגורים בצוקים הדרומיים. נראה הדבר, שהסברה השנייה היא הנכונה, שכן מתעודות, שנתגלו מעבר לגבול הירדני, מסתבר, שאנשי בר־כוכבא ישבו גם במצדה, מדרום לנחל־צאלים. מכל־מקום עובדה היא, שמספר מערות בשני צדי נחל־צאלים, ששימשו למגורים בתקופה הכלקוליתית, לא נוצלו בימי בר־כוכבא כמקומות־סתר. אולי אפשר להסיק מכך, שמספר משפחות הלוחמים, שחיפשו מקלט במדבר, לא היה רב. ועוד בחינה לשיקול: נחל־צאלים נתברך במקורות־מים רבים יחסית (ארבעה מעיינות קטנים וגבים, שיש בהם מים במשך כל השנה), שבזכותם מהווה הוא מעין "נווה־מדבר" שוקק חיים. גם בימינו משמש נחל זה נתיב חשוב לבדווים, המשקים את גמליהם ועושים דרכם לאורך האפיק בכיוון ליס־המלח וחזרה. הברכה שבנתיב־מדבר כזה לא־יש־המדבר בימים כתיקונם עלולה היתה, כמובן, להיהפך למטרד לאנשים, שכל רצונם היה להסתתר מעיני רודפיהם.

לנוכח תוצאה שלילית זו של חיפושינו, שהיה בה גם מן החיוב שבהכרת המציאות כהווייתה, הוחלט להעביר את המחנה שלנו אל הגזרה של מחנה ג' לשם הפירת מערה שנתגלתה בנחל־עשהאל; אבל לאחר שנתגלו קשיים וצפו טפקות בקשר לביצוע הפעולה — בוטלה התכנית. במשך שלושה ימים סיירנו בסביבה ובדקנו את הערוץ הקטן שבין נחל־צאלים לבין נחל־משמר (ואדי־מאחרס) וכן את נחל־חבר הקטן (ההסתעפות הדרומית). הואיל וגם מאחורי הפתחים הקטנים, שנראו בצוקים הללו, לא מצאנו אלא כוכים, מחילות וגומחות בלבד — עבר מחננו צפונה, לנחל־דוד (ואדי־סדיר) שליד עין־גדי, שהוא הנחל הצפוני ביותר בגבולות ישראל, המשתפך אל ים־המלח.

נחל זה נסרק ונבדק פעמים הרבה על־ידי חוקרים וסיירים שונים, אך הללו בדקו את המערות באורח שטחי ולא ערכו חפירות של ממש. ידוע, שגם בדווים מעבר לגבול פקדו נחל זה בחיפושיהם אחר מגילות. מחמת הזמן המוגבל, שעמד לרשותנו, החלטנו להתרכז בבדיקת מערה אחת בלבד בקצה הנחל במערב, הידועה בשם "מערות הבריכה". מערה זו נמצאת במקום סמוי מן העין במרומי המצוק הצפוני (לוח ו', 2, חץ לבן), והגישה אליה קשה ומייגעת מאוד בשל הצורך לעלות ולטפס בדרך ארוכה מלמטה, במקום לעבור בירידה את המרחק הקטן ממרומי הצוק, ששם עובר הגבול עם ירדן.

"מערות הבריכה" נתגלתה על־ידי בדווים, שהביאו אליה לראשונה את המהנדס הגרמני ג. ד. סאנדל בשנת 1905, והיא נבדקה שנית על־ידי ד"ר

אהרונִי ב־1956. שניהם פרסמו דו"חות קצרים. הראשון² מתאר את המערה הטבעית והבריכה המטויהת וכן קבוצת כדים גדולים, שעמדו בחלק הא־חורי של המערה והכילו מין דיסת־פירות. ליד הכדים היתה פרושה מחצלת עשויה עלי־דקל. ד"ר אהרונִי³, שסימן את המערה במספר הסידורי 27, הבחין בה, בעקבות ביצוע חפירת־נסיון, בחרסים ישראלים ורומיים. הוא הכין תכנית מדויקת יותר מקודמו, הניתנת כאן בציור 2. אורך המערה כ־33 מ', רחבה בחלק הקדמי 6—7 מ' ובחלק האחורי 3—4 מ'. עיקר שטחה של המערה מכוסה באבני־מפולת, בייחוד ליד הפתח ובחלק האחורי. סלע־המערה שחור מעשן ומזבל־עטלפים.

ציור 2

ערכנו כמה חפירות־בדיקה בלבד במקומות שונים של המערה, שכן לא היה לנו הפנאי הדרוש לביצוע חפירה רצינית. התאורה הבלתי־מספקת והאבק הסמיך הקשו על העבודה. במרכז המערה, ממול לפתח, נמצאה שכבת־אפר, שהכילה חרסים, חלקי־מחצלות, שרידי־חבלים, שברי־עץ, ענפי־תמרים, שרידי־פירות, בעיקר גלעיני־תמרים וקליפות־רימונים, עצם עם נתח־בשר

2. G. D. Sandel, Am Toten Meere, ZDPV, 30, 1907, pp. 79 ff.

3. י. אהרונִי, סקר ארכיאולוגי בעין־גדי, ידיעות, כב (תשי"ח), עמ' 40 ואילך.

עליה ועוד. היתה זו מעין מזבלה בתוך המערה. גם בחלק האחורי של המערה נמצאו שרידי מחצלות ואפר מתחת לאבני־המפולת.

תצלומי הממצאים העיקריים, המובאים בלוח ג', 2, הם: ידית של קנקן מהתקופה הכלקוליתית (1); שבר עליון של סיר־בישול בעל שפה מעובה ומרוכסת, האפיינית למאות הח'—הז' לפסה"ב (2); משקולת־אבן אדומה, הדומה דמיון רב למשקלות הישראליות (3); פכית־חרס שלמה (4); מסרק עשוי עץ (7); ראש־חץ מברזל, שחתכו מרובע (8); ומחט־ברזל, שארכה 14 ס"מ, שנמצאה בכוך עליון בחלק האחורי של המערה. החפצים 4, 7—9 הם מהתקופה הרומית. מצבר היישוב במערה אינו עבה כלל, אף־על־פי ששימשה למגורים, בהתאם לעדות החרסים, בתקופות הכלקוליתית, הישראלית והרומית. כנראה, גרו בה במשך פרקי־זמן קצרים בלבד.

הממצא המעניין ביותר במערה הוא, כמובן, הבריקה. היא חצובה בסמוך לפתח, בנויה בחלקה ומטויחת כולה בטיח מעולה. לפי סוג הטיח, יש לייחסה לתקופה הרומית, כלומר, לימי בר־כוכבא. ארכה הכולל של המערה הוא 5 מ' בקירוב; הרוחב הממוצע הוא 1.20 מ'. לפי חישובו של אהרונז, מגיע קיבולה ל־12 ממע"ק בקירוב. מי־הגשמים נכנסו אליה מלמעלה, דרך מרזב זקוף, שעדיין נשתמר בחלקו, והם נשפכו תחילה אל תא־שקיעה. אם אמנם פעל מתקן זה לאגירת מי־הגשם, הרי היה זה מבצע ראוי לשמו, שביצעו היה ודאי כרוך במאמצים רבים, בהתחשב במקומה של המערה. קרוב לוודאי, שבנויה היו מנכבדי עין־גדי הסמוכה ומראשי המרד, שהתכוננו בעוד מועד לקראת ימי חירום ומצור, ובבוא השעה מצאו בה מקלט. יושבי־המערה נרדפו פעם עד לפתח־המערה ממש, כעדות ראש־החץ הנ"ל, שנורה מן החוץ ונמצא תקוע בתקרת־המערה ליד הפתח. מן הראוי לציין, שחץ זה דמוי־הפיראמידה שונה לגמרי מראשי־החצים, שנמצאו במערות האחרות ושהיו בשימוש אצל לוחמי בר־כוכבא. הללו קטנים יותר ובעלי שלוש צלעות חדות.⁴

לאחר עבודה של יומיים בנחל־דוד, משהתחילו להתגלות הממצאים הראשונים שנפלו בחלקה של משלחתנו, הגיעה שעת־האפס וניתן האות להפסקת החיפושים בכל המחנות. חבל היה להפסיק את עבודת־החפירה סמוך לתחיל

4. החצים בעלי החתך המרובע אינם אפייניים ללגיונות הרומאים, ואולי היו בשימוש אצל יחידות של שכירים זרים. על־כל־פנים אין הם שכיחים בארץ. שני חצים כאלה נמצאו בשומרון, בקונטסט הלגיסטי ופרסי, (Reisner—Fisher, *Harvard Excavations at Samaria*, 1920, fig. 218, 10; J. W. Crowfoot—G.

לתה, אבל היה זה דבר בעתו בשביל חלק גדול מאנשינו, שבמשך 14 ימי-הפעולה היו בתנועה מתמדת ונעליהם נקרעו על הסלע החד של מדבר-יהודה. הסוליות שנקשרו בחבלים לא הספיקו עוד לדרך היומית הקשה אל מערת-הבריכה. עזבנו את המקום בהרגשה, שהמלאכה תמה אבל לא נשלמה.

M. Crowfoot—K. M. Kenyon, *The Objects from Samaria*, London (1957, fig. 111, 20). כנראה, זכה טיפוס זה למשך-חיים ארוך, שכן נמצאו חצית בעלי חתך מרובע יחד עם קבוצה של מכשירי-ברזל, שמקורם בביתר (ב). קירשנר ידיעות, יב (תש"ו), לוח ז', ציור 3), אס-כי מסיבות הימצאם של המכשירים הלל אינן ברורות כל צרכן—מסתבר, שמוצדק הוא לייחסם לתקופה הרומית. הדעה שהחצים הם מימי מלחמת ברי-כוכבא, נשארת, כמובן, בגדר הנחה בלבד.